

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIGA BO'G'IN VA UNING HOSIL BOLISHI, YOZMA NUTQDA BO'G'INGA KO'CHIRISH QOIDALARIGA RIOYA QILISHGA O'RGATISH

*Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti
3 – bosqich talabasi
Primqulova Pokiza Karimjon qizi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga bo'g'in mavzusini, uning turlari va bo'g'in ko'chirish qoidalarini o'rgatish haqida fikr yuritiladi. Maqoladan ko'zlangan maqsad bo'g'in ko'chirishning asl mohiyatini ko'rsatib berish.

Kalit so'zlar: Bo'g'in, zarb, undosh, unli, satr, so'z, qator

To teach elementary school students to follow the rules of syllable, its formation, transfer to syllable in written speech

Abstract: From this article you can think about how to teach primary school students about syllables and their types and the rules of syllable displacement. The purpose of this article is to introduce the main meaning of syllable displacement.

Keywords: Syllable, blow, consonant, vowel, line, word

Kirish

Kichik yoshdagi o'quvchilar og'zaki va yozma nutqni egallashlarida fonetikadan olgan bilimlarining ahamiyati katta: a) fonetik bilimga asoslangan holda 1-sinf o'quvchilari savod o'rganish davrida o'qishni va yozishni bilib oladilar; b) fonetik bilim so'zni to'g'ri talaffuz qilish (tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, urg'uli bo'g'inni ajratish, orfoepik me'yorga rioya qilishi) asosini tashkil etadi; d) fonetik bilim morfologik va so'z yasalishiga oid bilimlar bilan birga o'quvchilarda qator orfografik malakalar (jarangsiz va jarangli undoshlarning yozilishi) shakllantirish uchun zamin bo'ladi; e) fonetik bilim gapning ohangiga ko'ra to'g'ri aytish, logik urg'u va gap qurilishidagi pauzalarga rioya qilish uchun zarur; f) so'zning tovush tomonini bilish uning ma'nosini tushunish va nutqda ongli qo'llash uchun muhimdir; hozir va hozir, atlas va atlas so'zlari ma'nosidagi farq faqat urg'u orqali ajratiladi. So'zning tovush tomonini tasavvur qilish so'zlarni talaffuzda farqlash, ayrim so'zlarni to'g'ri talaffuz qilish va qo'llash uchun zarur.

O'qituvchi boshlang'ich sinflarda o'qitiladigan barcha fanlarga oid darslarda so'zni aniq, va to'g'ri talaffuz qilish ustida doimiy ishlab boradi, shu maqsadda ko'pincha so'zning tovush tomondan analiz qilishdan foydalanadi.

Maktab dasturiga muvofiq, boshlang'ich sinf o'quvchilari fonetik-grafik ko'nikmalar hosil qiladilar: tovushlar va harflar, unli va undosh tovushlar, jufti bor jarangli va jarangsiz undoshlar, jufti yo'q jarangli va jarangsiz undoshlar; so'zni bo'g'inlarga bo'lish, urg'uli bo'g'inni ajratish ko'nikmalariga ega bo'ladilar.

Bolalar maktabga kelgunga qadar ham nutqning tovush qurilishini amaliy o'zlashtiradilar, ammo ular maxsus o'qigunlariga qadar so'zni bo'g'inlarga bo'lishni, so'zdagi tovushlarni izchil talaffuz qilishni bilmaydilar. 1-sinf o'quvchilarida so'zni to'g'ri . talaffuz qilish, bo'g'inlarga bo'lish, undagi har bir tovushni tartibi bilan aniq aytilish ko'nikmasini shakllantirish ustida maqsadga muvofiq, ishlash, o'z navbatida, analiz, sintez, taqqoslash, guruhlash kabi aqliy mashqlarni bilib olishga, shuningdek, tovushlarning tabiati, so'z tarkibida bir-biriga ta'siri kabi ayrim elementar bilimlarni o'zlashtirishga imkon beradi.(5. 115-bet)

1-sinfda fonetika va grafikani o'rganishga katta o'rin beriladi, chunki o'quvchilar o'qish va yozish jarayonini shu sinfda egallaydilar. Bu bilimlar keyingi sinflarda, asosan, mustahkamlanadi, takomillashtiriladi.

Bo'g'in. Bo'g'in murakkab tushuncha bo'lgani uchun boshlang'ich sinflarda uning qoidasi berilmaydi. Dasturga ko'ra, o'quvchilarda so'zni bo'g'inlarga bo'lish ko'nikmasini shakllantirish vazifasi talab etiladi. O'quvchilar so'zni bo'g'inlarga bo'lishda so'zda nechta unli bo'lsa, shuncha bo'g'in bo'ladi, degan tushunchaga asoslanadilar. Bu tushunchani ular savod o'rgatish davridayoq hosil qiladilar. Bolalar yozilgan so'zdan dastlab unli harfni topadilar, keyin so'zda nechta unli bo'lsa, uni shuncha qism (bo'g'in)ga bo'ladilar.(6. 27-bet)

1-sinfda o'quv yilining birinchi yarmida og'zaki va yozma tarzda bo'g'inlarga bo'lish, shuningdek, o'qituvchi topshirig'iga ko'ra, muayyan bo'g'inli so'z tanlash mashqlari har kuni o'tkaziladi. So'zni bo'g'inlarga to'g'ri va tez bo'lish ko'nikmasini hosil qilish 1 - sinfda o'tkaziladigan muhim mashqlar qatoriga kiradi. O'quvchilar o'qish va yozish jarayonini egallashda mana shu ko'nikmaga tayanadilar. o'zbek grafikasida bo'g'in tamoyili etakchi tamoyil hisoblanadi. O'quvchi so'zni to'g'ri yozish uchun uni avval bo'g'inlarga bo'ladi. Bo'g'inlardagi tovushlarning o'zaro bir-biriga ta'sirini aniqlaydi, undosh va unli tovushlarni ifodalash uchun zarur harflardan foydalanadi. O'quvchi shunday muhokama yuritadi: «Bayroq» so'zida ikki bo'g'in bor. Birinchi bo'g'inga bay; b, a, y harflarini, ikkinchi bo'g'inga roq: r, o, q harflarini yozaman. O'quvchi so'zni bo'g'inlarga bo'lish, bo'g'indagi har bir tovushning o'rnini, tartibini aniq ko'z oldiga keltirib, bo'g'inlab aytilish ko'nikmasiga ega bo'lsa, so'zdagi harflarni tushirib qoldirmay, o'rnini almashtirmay yoza oladi. Shuning uchun bo'g'in ustida ishlashga so'zni bo'g'inlab ko'chirib yozish, bo'g'inlab diktovka bilan yozish (bo'g'inlab izohlab yozish) mashqlarini ham kiritish lozim. Ikkinchidan, so'zni bo'g'inlarga bo'lish ko'nikmasi o'quvchilar uchun so'ning oldingi qatorga sig'may qolgan qismini

keyingi qatorga bo'g'inlab to'g'ri ko'chirish uchun zarur. O'quvchilar «So'zlar bir yo'ldan ikkinchi yo'lga bo'g'inlab ko'chiriladi» va «Bir harfdan iborat bo'g'inni oldingi yo'lda qoldirib yoki keyingi yo'lga ko'chirib bo'lmaydi» degan asosiy bo'g'in ko'chirish qoidalarini 1-sinfda o'rganadilar. Oddiy tuyulgan birinchi qoida ham so'zni bo'g'inlarga bo'lish, bo'g'in ko'chirish qoidasiga mos keladigan maktab, Ra'no, singil kabi so'zlar misolida juda ko'p mashqlar bilan mustahkamlashni talab etadi. Bolalar, ayniqsa, singil, ko'ngil, tongi kabi so'zlarni bo'g'inga bo'lishda qiynaladilar, chunki bu so'zlarda bitta jarangli undosh tovush ng harf birikmasi bilan ifodalanadi. Bu so'zlarni bo'g'inga bo'lishda bu ikki harf singlim, ko'ng-lim, tong-gi so'zlaridagi kabi oldingi bo'g'inda qolishi, yoki si-ngil, ko'ngil, to-ngi so'zlaridagi kabi keyingi bo'g'inga ko'chirilishi kerak. (Bir tovushni ifodalagan harfni ikkiga bo'lib bo'lmaydi.) Keyingi qoida esa aka, ota, oila, mudofaa, mutolaa kabi so'zlar misolida yanada ko'proq mashq bilan o'rgatish va mustahkamlashni talab etadi. Bu qoidalar keyingi sinflarda yangi murakkabroq so'zlar misolida mustahkamlab boriladi.

Bo'g'in. So'zning bir nafas zarbi bilan aytiladigan tovush yoki tovushlar birikmasidan iborat qismi bo'g'in deyiladi.(2. 23-bet) O'zbek tilida bo'g'in unilardan tashkil topadi. Demak o'quvchilar bo'g'in unilardan tashkil topishini aytilish lozim. So'zda qancha unli bo'lsa shuncha bo'g'in bo'lishini boshlang'ich sinf o'quvchilariga birma-bir tushuntirish lozim. O'quvchilar bo'g'in sonini aniqlash uchun unilarni sanab chiqishi kifoya. Boshlang'ich sinf o'quvchilariga bo'g'inni ikki belgi asosida tasniflashni o'rgatish lozim. Bo'g'in ikkiga bo'linadi: ochiq bo'g'in va yopiq bo'g'in. Unli bilan tugagan bo'g'in ochiq bo'g'in bo'lishini o'quvchilarga tushuntiramiz. Misol uchun, ota, ona yoki opa kabi.

Endi yopiq bo'g'in esa, undosh bilan tugagan bo'g'in ekanligi aytiladi. Bunga misol uchun, mak-tab, rah-bar, shax-mat kabilar.

Tilshunoslikdagi bo'g'in adabiyotshunoslikdagi hijo tushunchasiga har doim ham to'g'ri kelavermaydi. Hijo ham arabcha bo'g'in demakdir. Hijo ba'zan bo'g'indan farqli o'laroq undosh tovushning o'zidan ham tashkil topishi mumkin.(4. 12-bet) Boshlang'ich sinf o'quvchilari bo'g'in ko'chirish qoidalarini yaxshi bilib olishi kerak. Bo'g'inning amaliy ahamiyati quyidagilarda namoyon bo'ladi: 1) yozuvda bir sahifaga sig'may qolgan so'z keying qatorga bo'g'in asosida ko'chiriladi; 2) birinchi sinf o'quvchilarini o'qish va yozishga o'rgatish bo'g'in asosida amalga oshiriladi; 3) she'riy misralarda bo'g'inlar soni teng bo'ladi. Demak bularni o'qituvchi doskada birma – bir tushuntirib o'tishi kerak. Men bu mavzuni Venn diagrammasi orqali tushuntirdim. Ko'rgazmali metodlar orqali yoritib berish o'quvchilarda eslab qolish, yaxshi tushunish kabilarni yuzaga keltiradi.

1. Ko'p bo'g'inli so'zlarning bosh yoki oxirgi bo'g'ini bir harfdan iborat bo'lsa, bu bo'g'in oldingi qatorda yolg'iz qoldirilmaydi. Keyingi qatorga yolg'iz ko'chirilmaydi: o - nasi; mudofa – a.

2. Ayirish yoki tutuq belgisi oldingi bo'g'inda qoldirilmaydi: va'da.

3. O'zlashma so'zlarning o'zagidan yonma-yon kelgan ikki undosh birgalikda keying satrga ko'chiriladi.

4. Bir tovush ko'rsatuvchi harflar birikmasi (sh, ch, ng) birgalikda ko'chiriladi: pe – shay – von; pi – choq.

5. Bosh harfdan iborat qisqartmalar, shuningdek ko'p xonali sonlar satrdan satrga bo'lib ko'chirilmaydi: AQSh, 1656, BMT.

6. Harflardan iborat bo'lgan shartli belgilar o'z tegishli raqamlaridan ajratib ko'rsatilmaydi: 110 gr, 99 mm.

7. Atoqli ot tarkibiga kirgan raqam nomi aytilgan tovush yoki tovushlar yig'indisi ajratilgan holatda keying satrga bo'lib ko'chirilmaydi: Navro'z-29(4. 32-bet)

Bu kabi qoidalarni o'quvchilarga birma-bir misollar orqali tushuntirib berish lozim. Satrga sig'may qolgan so'zlarni demak, chiziqcha yordamida keying satrga ko'chirib o'tkazish lozim.

Xulosa

Xulosa qilib shuni aytamanki, bo'g'in mavzusini o'rgatish birinchi navbatda o'qituvchiga bog'liq. Bo'g'in qanday hosil bo'lishi, yozma nutqda bo'g'in ko'chirish qoidalariga rioya qilgan holda o'quvchilarga o'rgatish lozim. Bo'g'in tushunchasini yoritib bera olish, o'quvchilarning ongiga sig'dira olishi ancha mashaqqatli tuyulsada uni metodlar orqali, ko'rgazmali qurollar va video darslar orqali tushuntirsa yaxshi tushunchaga ega bo'lishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. www.ziyounet.uz internet veb sayti.
2. Ne'matov H., Bozorov O. Til va nutq. Toshkent 1993.
3. Azizov O. Tilshunoslikka kirish. Toshkent. 1996.
4. Mirzayev M., Usmonov S., Rasulov R. O'zbek tili. Toshkent. 1979.
5. Qosimova K., Matjonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. –T.: Noshir, 2009. – 163 b.
6. G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H. Husnixat va uni o'qitish metodikasi. –T.: TDPU, 2009. – 70 b.